

Eenpartijstaten in Zwart Afrika

Evolutie, recente ontwikkelingen, perspectieven

door Filip REYNTJENS,

Eerstaanwend assistent aan de Universiteit van Antwerpen (UIA).
Co-directeur van het Afrika Studie- en documentatiecentrum, Brussel.

★

1. Inleiding.

De Afrikaanse eenpartijstaat schittert in de Belgische politologische en juridische literatuur door zijn afwezigheid. Samen met de uitbouw van een sterk presidentialisme en de frequentie van militaire staatsgrepen is de eenheidspartij (*parti unique, single party*) nochtans zonder twijfel één van de meest treffende fenomenen van de Afrikaanse politieke systemen, en als dusdanig een belangrijk element om ze te begrijpen. Op enkele landen na hebben alle staten van zwart Afrika de evolutie door- gemaakt naar een *de facto* of *de iure* eenpartij situatie. De enkele uitzonderingen hebben dan nog een partij met een op korte termijn onaanvechtbare dominante positie. Geografisch is deze studie beperkt tot het gebied dat gemakkelijks halve «zwart Afrika» wordt genoemd, d.i. Afrika ten Zuiden van de Sahara, met uitsluiting van Zuid-Afrika en Namibië (Zuidwest-Afrika). Het is de bedoeling voor niet-afrikanisten een overzicht te geven van het ontstaan, de ontwikkeling en de recente evolutie van de Afrikaanse partijstelsels. Binnen het bestek van een tijdschriftartikel kan uiteraard slechts een inleiding gegeven worden op de algemene problematiek van dit omvangrijke onderwerp. Deze bijdrage wil dus enkel de eetlust scherpen; materiaal voor verdere studie vindt men in de bibliografie op het einde van het artikel.

Naast de militaire regimes, die ruim een kwart van de Afrikaanse staten regeren en die strikt genomen regimes zijn zonder partijen en «zonder politieke activiteiten», hebben meer dan de helft van de landen van zwart Afrika op dit ogenblik een eenpartijstelsel. Hoewel het

Afrikaanse continent niet het monopolie heeft van dergelijk systeem weegt het toch zwaar door in de globale rekening. Meer bepaald in de derde wereld is de eenheidspartij een allesbehalve universeel fenomeen; ze komt weinig voor in Azië en is onbestaand in Zuid-Amerika (1). Het verschijnsel is relatief recent en kende pas een werkelijke vlucht na de Tweede Wereldoorlog (volksdemocratieën) en vooral na 1960 (Afrikaanse onafhankelijkheden).

Het essentieel kenmerk van de eenpartijstaat is de feitelijke of juridische permanente en gestabiliseerde monopoliepositie van één partij. Deze omschrijving omvat zowel de regimes waar slechts één partij wettelijk of grondwettelijk toegelaten is als deze waar één partij de totaliteit van de zetels in het parlement bezet en over de normatieve, politieke en politionele middelen beschikt om parlementaire concurrentie van andere partijen onmogelijk te maken (2). Het bestaan van een buitenparlementaire oppositie in het kader van een *de facto* eenpartijstelsel doet hieraan niet af. De kwalificatie als eenpartijstaat is derhalve niet essentieel gebaseerd op het aantal bestaande partijen, maar wel op het aantal partijen dat kan of mag deelnemen aan de strijd om de macht in het kader van de regels die in een gegeven systeem gelden (3). Er moet dan ook een principieel, en niet een marginaal, onderscheid gemaakt worden tussen de eenheidspartij en de dominante partij (4); deze laatste moet namelijk een parlementaire oppositie toelaten en de mogelijkheid van machtswisseling bestaan. Dat dit niet enkel een theoretische mogelijkheid is ondervond de tot dan dominante SLPP (*Sierra Leone People's Party*) bij de verkiezingen van 1967, toen de oppositiepartij APC (*All People's Congress*) van Siaka Stevens de, zij het nipte, meerderheid behaalde. Dit is echter uitzonderlijk (5) en het moet erkend worden dat de dominante partij in het verleden meestal slechts een etappe is geweest naar de eenheidspartij.

(1) M.P. ROY, *Les régimes politiques du Tiers monde*, Paris, 1977, blz. 331.

(2) H. ROGGE, *Die Verfassung des afrikanischen Einparteiensstaates*, Hamburg, 1974, blz. 1.

(3) J.J. WIATR, « One-Party » Systems - The concept and issue for Comparative Studies, in: *Transactions Westermarck Society*, 1964, blz. 281.

(4) Met J. BLONDEL, *An Introduction to Comparative Government*, London, 1969, blz. 140 beschouwen wij hier een partij als dominant wanneer ze minstens 80 % van de zetels in het parlement bezet. Er zijn ook andere criteria vooropgesteld, cfr. M. DUVERGER, *Sociologie des partis politiques*, in: G. GURVITCH (Ed.), *Traité de sociologie*, Paris, 1960, vol. 2, blz. 44.

(5) Zo werd het ook ervaren in Sierra Leone: Premier Margaï (SLPP) wilde de macht niet overdragen aan het APC en een hem gunstige legerputch kwam tussen. Het was pas na een tegencoup van onderofficieren dat in 1968 de macht uiteindelijk kon worden overgedragen aan de APC meerderheid die de verkiezingen had gewonnen.

2. Een gunstig historisch klimaat.

a) *De koloniale erfenis.*

De koloniale staat was een executieve staat met een sterke concentratie van macht in de handen van de Gouverneur, die naast de uitvoerende ook een flink stuk van de wetgevende en rechterlijke macht in zich verenigde. Morris en Read spreken terecht van een « administratieve staat » : de structuur van de administratieve hiërarchie was, in feite, de grondwet (6). Op het ogenblik van hun onafhankelijkheid kregen de nieuwe Afrikaanse staten derhalve een erfenis mee van gecentraliseerde en quasi-militaire administratieve structuren (7). Toch voerden de nieuwe grondwetten, in voege op het ogenblik van de onafhankelijkheid of onmiddellijk daarna, eerder zwakke politieke regimes in, geïnspireerd door de modellen van Westminster, Parijs of Brussel ; ze waren gebaseerd op de scheiding der machten, de bescherming van minderheden en « limited government ». Waar het koloniale bouwwerk gebaseerd was op ongedeelde macht, werd van de jonge Afrikaanse regeringen verwacht dat ze zouden functioneren op basis van nieuwe en zwakke instellingen (8). Dit kon natuurlijk niet : de onderwerping aan het bureaucratisch centralisme gedurende vele jaren van koloniale overheersing bepaalde te zeer de politieke zeden en gewoonten. De evolutie naar de eenheidspartij en naar een sterke uitvoerende macht zijn dan ook slechts postkoloniale uitingen van de koloniale politieke organisatie.

Was het dan geen naïeve hoop van de zich terugtrekkende koloniale mogenheden dat de aflossing zou gebeuren in het kader van een competitieve liberale democratie, m.a.w. van een zwakke staat ? In eerste instantie moet erop gewezen worden dat erg laat pogingen werden ondernomen om parlementaire systemen in de kolonies en voogdijgebieden in te voeren. Dit gebeurde in de Franse territoria pas door de wet van 23 juni 1956, beter bekend als de « Loi-cadre », waarbij op basis van algemeen stemrecht assemblees werden verkozen en rege-

(6) H.F. MORRIS en J.S. READ, *Indirect Rule and the Search for Justice*, Oxford, 1972, blz. 287.

(7) J.S. COLEMAN en C.G. ROSBERG, *African One-Party Systems and Modernization*, in : C.E. WELCH (Ed.), *Political Modernization*, Belmont Ca., 1971, blz. 330 e.v. Zie ook, maar dan eerder gericht op de invloed van de koloniale periode op de opkomst van militaire regimes, D.G. LAVROFF, *Les influences de la période coloniale sur l'avènement de régimes militaires en Afrique noire*, in : *Journal of African Law*, 1976, blz. 100 e.v.

(8) Y.P. GHAI, *Constitutions and the Political Order in East Africa*, in : *International and Comparative Law Quarterly*, 1972, blz. 413.

ringsraden samengesteld. In de meeste Britse gebieden werden vormen van « internal self-government » slechts enkele jaren of zelfs maanden vóór de onafhankelijkheid toegekend. In Belgisch Kongo werden de eerste wetgevende verkiezingen gehouden in mei 1960, amper één maand vóór de onafhankelijkheid. Men kan dan ook slechts de mening onderschrijven van Ibingira « that there as no well-conceived, systematic preparation of the colonies to shoulder the responsibilities of nationhood » (9). In die omstandigheden mag het geen verwondering wekken dat op het ogenblik van de onafhankelijkheid de pluralistische democratie als model onvoldoende was doorgedrongen en begrepen, en nog minder « doorleefd ».

De houding van het merendeel der Afrikaanse leiders was derhalve niet zozeer een breuk met een verleden dat ze verwierpen, maar veeleer de voortzetting ervan onder een ander etiket. De ontwikkeling van autoritaire regimes werd een realiteit omdat de koloniale mogelijkheden niet alleen de administratie zo hadden uitgebouwd dat de centrale uitvoerende macht sterk *moest* zijn, maar eveneens een systeem geschapen dat weinig institutionele remmen kon verdragen op de uitoefening van zulke sterke macht (10).

b) *De prekoloniale traditie.*

Niet alleen de koloniale periode, maar ook de prekoloniale Afrikaanse geschiedenis was er een van autoritaire structuren, althans in de context van wat hier voorwerp is van studie. De traditionele Afrikaanse maatschappijen, met hun solidariteit en streven naar unanimiteit, de sacralisering van het politieke gezag en de mythische deelname van de voorouders aan het politieke proces, zijn sociale totaalsystemen die ook vandaag nog een stuk verklaring inhouden voor de machtsconcentratie en het charismatisch leiderschap (11). Sommigen (12) mogen dan al de democratische trekken van die traditionele systemen in het licht hebben gesteld, o.m. door te wijzen op het proces van discussie, het streven naar compromis en het respect voor bestaande evenwichten; toch moesten deze processen leiden naar unanimiteit. In een unanimitaire maatschappij is oppositie synoniem van vijandigheid en gebrek aan groepssolidariteit. Het is geen toeval dat er in de Afrikaanse talen geen werkelijk equivalent bestaat voor de term « opposi-

(9) G.S. IBINGIRA, *African Upheavals since Independence*, Boulder Co., 1980, blz. 7.

(10) D.G. LAVROFF, *Les partis politiques en Afrique noire*, Paris, 1970, blz. 55.

(11) L. SYLLA, *Tribalisme et parti unique en Afrique Noire*, Abidjan-Paris, 1977, blz. 265.

(12) Bv. K.A. BUSIA, *Africa in Search in Democracy*, London, 1967.

tie »; het woord dat er het dichtst bij ligt is « vijand » en meer bepaald « gewapende vijand » (13). Wie in zijn oppositie bleef volharden na afloop van het proces van discussie, werd een bedreiging voor de groep.

c) *Aureool van legitimiteit van de « bevrijdingsbeweging ».*

In de meeste landen was de voornaamste politieke partij de inlandse partner geweest bij de verwezenlijking van het dekolonisatieproces. Doordat deze partijen zich bij de publieke opinie voorstelden als de drijvende krachten van de strijd tegen de koloniale overheersing, genoten ze op het ogenblik van de onafhankelijkheid een aureool van « natuurlijke » legitimiteit (14). Zo heeft bv. in Rwanda de MDR-Parmehutu (*Mouvement Démocratique Républicain-Parti de l'émancipation des Hutu*), opgericht in 1959, niet alleen op beslissende wijze bijgedragen tot de omverwerping van de Tutsi monarchie, maar ook tot de verwerving van de onafhankelijkheid van de Belgische voogdij. Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1960, twee jaar vóór de onafhankelijkheid, deden de gevolgen van het legitimeitsaureool zich reeds gevoelen: de Parmehutu verwierf meer dan 70 % van de stemmen. Een jaar later, bij de wetgevende verkiezingen, had dit percentage de 80 bijna bereikt, en in 1965 was deze partij de enige om nog kandidaten voor de *Assemblée nationale* voor te stellen. Eenzelfde fenomeen deed zich voor in de meeste andere Afrikaanse landen. De *Parti démocratique de Guinée* (PDG), de *Union soudanaise* (US) in Mali en zelfs partijen als de *Parti démocratique de Côte d'Ivoire* (PDCI) en de *Ghanese Convention People's Party* (CPP), die vóór de onafhankelijkheid erg vlot samen-gewerkt hadden met de koloniale overheid, slaagden erin zich door de bevolking te doen erkennen als de voorhoede van de nationale bevrijdingsstrijd. Natuurlijk is dit een erg cosmetische claim wanneer men bedenkt dat de dekolonisatie van het grootste deel van zwart Afrika het resultaat is geweest van vriendelijke onderhandelingen, die overigens eerder een technisch dan een politiek karakter droegen. Werkelijke strijd is er enkel geweest ter gelegenheid van de laattijdige dekolonisatie van voormalige Portugese en Spaanse territoria en van delen van zuidelijke Afrika.

Geruggesteund door deze zichzelf toegemeten « revolutionaire » populariteit en dank zij de geleidelijke verwerving van reële macht, die toeliet de positie van de partij in de nieuwe staat te versterken, bereikten deze

(13) J. BUCHMANN, *L'Afrique Noire indépendante*, Paris, 1962, blz. 346.

(14) J.S. COLEMAN en C.G. ROSBERG, *op. cit.*, blz. 332.

partijen in een groot aantal landen de onafhankelijkheid met de controle van het staatsapparaat in handen (15).

3. Technieken ter vestiging van de eenpartijstaat.

De meeste Afrikaanse landen bezaten een pluralistisch partijensysteem op het ogenblik van de onafhankelijkheid: er waren bv. vier partijen in Rwanda, vijf in Kameroen, negen in Nigeria en zelfs achttien in Zaïre. Het leven van dit multipartisme is echter in de meeste landen van erg korte duur gebleken. Zoals reeds gezegd moesten deze partijen functioneren in een nieuwe situatie, met een structuur, mentaliteit en traditie die weinig aangepast waren aan de ontwikkeling van een pluralistische democratie (16). Het was in zulke situatie niet te verwonderen dat één beweging de andere partijen, al te dikwijls slechts de uiting van ethnische, sociale of regionale belangen, zou gaan domineren (17).

Sommige staten kenden een kortstondig experiment met een tweepartij-
enstelsel, dat gedurende enige tijd als een reëel alternatief werd gezien, in die mate zelfs dat sommigen — ten onrechte, zoals de geschiedenis heeft geleerd — hebben voorgehouden dat Afrika rijp was voor een democratisch bipartisme, georganiseerd rond twee grote politiek-economische stromingen, een progressieve en een gematigd-conservatieve (18). Na de periode 1958-60, gedurende dewelke dit experiment even werd gevoerd, hebben de meeste Afrikaanse landen echter resoluut de weg van de eenpartijstaat gekozen. Deze snelle evolutie is mogelijk geworden door het gebruik van diverse technieken, die hierna kort worden onderzocht. Hoewel deze procédés afzonderlijk worden bekeken, moet worden onderstreept dat zij over het algemeen in combinatie werden aangewend om het gestelde doel te bereiken.

a) *Politieke procédés.*

In het streven naar hetgeen Senghor de « parti unifié », in tegenstelling tot de « parti unique », pleegde te noemen, poogde de partij aan het bewind met behulp van vreedzame middelen (onderhandelingen, akkoorden) tot een fusie met of een opslorping van de oppositiepartijen te

(15) *Idem*, blz. 333.

(16) Aldus ook: D.G. LAVROFF, *Les partis politiques...*, op. cit., blz. 26.

(17) B.H. SELASSIE, *The Executive in African Governments*, London, 1974, blz. 148.

(18) A. MAHIOU, *L'évolution vers le parti unique en Afrique Noire d'expression française*, Paris, 1967, blz. 53.

komen. Twee voorbeelden moeten volstaan om deze werkwijze te illustreren.

In een recent proefschrift beschrijft Gerti Hesseling de evolutie naar de « parti unifié » in Senegal. In 1963 werd door middel van een combinatie van overreding en dwang het *Bloc des masses sénégalaises* (BMS) het bestaan onmogelijk gemaakt. President Senghor stelde aan de leiding van het BMS voor te fusioneren met zijn eigen *Union progressiste sénégalaise* (UPS) in ruil voor twee ministerposten, acht plaatsen op de kieslijst voor het parlement en enkele functies in het partijapparaat. Een deel van het BMS ging op dit aanbod in; een ander deel wenste als onafhankelijke partij verder te bestaan. Op 14 oktober 1963 werd het BMS, of althans wat er nog van overbleef, bij *arrêté* verboden (19). Op dat ogenblik waren ook reeds andere partijen opgeheven, en in juni 1966 verdween de laatste legale oppositiepartij, de *Parti du regroupement africain* (PRA). Deze stemde erin toe in de UPS op te gaan in ruil voor drie ministerposten en een aantal hoge functies in de partij. Enkele dagen na deze overeenkomst werd PRA-leider Abdoulaye Ly, die minder dan twee jaar voordien nog was veroordeeld tot een gevangenisstraf wegens « poging tot rebellie », tot minister benoemd (20).

In november 1964 liep Roland Ngala, leider van de *Kenya African Democratic Union* (KADU) over naar de regerende *Kenya African National Union* (KANU). Hij ontbond zijn partij en werd, samen met enkele andere leiders van de KADU, minister in het kabinet van President Kenyatta. Nochtans was door de leiders van KANU en KADU steeds voorgehouden dat de tegenstellingen tussen beide partijen onoverbrugbaar waren, o.m. omdat ze een tribale basis hadden (21).

Uit deze voorbeelden komen de motieven voor dit soort « uitverkoop » van de oppositie duidelijk tot uiting. De leiders van de oppositiepartij(en) beseffen al spoedig dat er buiten de regering niets te rapen valt en worden als het ware aangezogen door de zegevierende formatie om redenen van politiek conformisme, opportunisme, gebrek aan overtuiging of louter eigenbelang. Dit fenomeen is des te begrijpelijker als men bedenkt dat ideologische vragen in de Afrikaanse politiek een minimale rol spelen (22).

(19) G. HESSELING, *Senegal. Staatsrechtelijke en politieke ontwikkelingen*, Antwerpen-Amsterdam, 1982, blz. 208.

(20) *Idem*, blz. 210.

(21) Y.P. GHAI en J.P.W.B. MCAUSLAN, *Public Law and Political Change in Kenya*, Nairobi, 1970, blz. 212; B.H. SELASSIE, *op. cit.*, blz. 147.

(22) L. SYLLA, *op. cit.*, blz. 219.

b) *Juridische en institutionele procédés.*

Een andere wettelijke en bijzonder efficiënte formule om de oppositie uit te schakelen is het uitvaardigen van een adequate electorale wetgeving. Het kiesstelsel met een nationale lijst dat de minderheidspartijen in een uitzichtloze positie plaatst, bestaat erin dat het ganse grondgebied van de staat als één kiesomschrijving wordt beschouwd; de zetelverdeling gebeurt niet proportioneel maar volgens het meerderheidsstelsel in één enkele stemronde. Resultaat: de partij die een eenvoudige meerderheid van de stemmen behaalt kaapt alle zetels weg in het parlement (23). Dit kiesstelsel stelt de meerderheidspartij in staat zich het monopolie van de parlementaire vertegenwoordiging toe te eigenen en bijgevolg elke parlementaire oppositie uit te sluiten; daarbij kan ze toch doen geloven dat de elementaire spelregels van een pluralistische democratie worden nageleefd (24). Het meerderheidsstelsel met nationale lijst bevordert het totstandkomen van de eenpartijstaat in drie fasen: eerst wordt de oppositie in haar parlementaire vorm uitgeschakeld; in een tweede fase leidt deze uitschakeling naar het verlies door de oppositiepartij(en) van potentiële kiezers; uiteindelijk, in een derde fase, kan de regering het fenomeen van de niet-vertegenwoordiging in het parlement inroepen om aan de oppositiepartijen elk reëel belang te ontkennen en aldus hun ontbinding of buiten-de-wetstelling te rechtvaardigen (25). Het stelsel van de nationale kiesomschrijving heeft tenslotte voor de meerderheidspartij nog een ander niet te versmaden voordeel. Partijen op regionale, tribale, ethnische of religieuze basis maken geen kans meer op parlementaire vertegenwoordiging omdat ze het nationaal niet halen; de meerderheidspartij kan dan pretenderen door geheel de bevolking gesteund te worden. Allerlei tegenstellingen, die aldus niet meer aan bod kunnen komen op een openlijke manier, worden vervangen door een artificiële nationale eenheid, geïncarneerd door de eenheidspartij. Voor het eerst ingevoerd in Guineë in 1958, werd dit systeem tussen 1960 en 1963 vrij snel overgenomen door de andere voormalige Franse gebieden, met uitzondering van Madagaskar en Kameroen. In de voormalige Britse en Belgische gebieden werd dit stelsel niet toegepast, maar er stonden nog andere procédés ter beschikking om tot de eenpartijstaat te komen.

(23) Zie bv. D.G. LAVROFF, *Les partis politiques...*, op. cit., blz. 41-43; L. SYLLA, op. cit., blz. 223-224.

(24) L. SYLLA, op. cit., blz. 224.

(25) D.G. LAVROFF, *Les partis politiques...*, op. cit., blz. 43.

c) *Autoritaire procédés.*

Wanneer overredingskracht en de kieswetgeving niet afdoend bleken om de oppositie uit te schakelen werd overgegaan tot middelen die wel efficiënt zijn, maar ook openlijk autoritair. Het uiteindelijk doel was de uitschakeling van de oppositiepartijen en hun leiders, en het kwam er slechts op aan daarvoor de meest gepaste middelen te vinden. Hier kunnen slechts enkele voorbeelden van dergelijke procédés worden gegeven; de verbeelding is haast onuitputtelijk gebleken.

Bij het aan de macht komen, vóór of bij de onafhankelijkheid, « erfde » de regeringspartij het ganse staatsapparaat — administratie, politie, leger, radio, rechtbanken. Ze had de meerderheid in het parlement en het monopolie van de gewapende macht. In die omstandigheden kunnen discriminatie, machtsmisbruik en fysisch geweld ruim worden aangewend om opposanten onder druk te zetten en te verplichten tot de eenheidspartij toe te treden of zich minstens te onthouden van actieve oppositie.

Ghana is een goed voorbeeld van de hantering van dergelijke middelen. Dank zij een uitvoerig arsenaal van uitzonderingswetten (o.m. de *Deportation Act*, de *Preventive Detention Act*, de *Unlawful Organization Act* en de *National Assembly Disqualification Act*) slaagden Kwame Nkrumah en zijn *Convention People's Party* erin de overige partijen te verbieden, te ontmantelen of zichzelf te doen ontbinden. Men neemt aan dat na de inwerkingtreding in juli 1958 van de *Preventive Detention Act* meer dan duizend personen vastgehouden werden voor een periode die tot tien jaar mocht gaan (26). De *United Party* (UP), een coalitie van alle oppositiepartijen, werd vernietigd door deze uitzonderingswetten, door de detentie of ballingschap van haar leiders, en door de uitzetting van haar leden uit het parlement. Uiteindelijk werd na een referendum in januari 1964 een nieuw artikel 1A in de grondwet ingevoegd, houdende dat « ...there shall be one national party which shall be the vanguard of the People in their struggle to build a socialist society and which shall be the leading core of all organizations of the people.

The national party shall be the 'Convention People's Party' » (27).

(26) B.O. NWABUEZE, *Constitutionalism in the Emergent States*, London, 1973, blz. 157.

(27) Over het totstandkomen van de eenpartijstaat in Ghana, zie o.m. W.B. HARVEY, *Law and Social Change in Ghana*, Princeton, 1966, blz. 272-342 (Hfdst. VII) en D. AUSTIN, *Politics in Ghana*, London, 1970, Hfdst. VIII.

Oeganda onder het eerste regime van Obote is een tweede voorbeeld. Het toont aan tot welke problemen het streven naar de eenpartijstaat leidt wanneer er geen echt dominante partij voorhanden is. De verkiezingen van 1962 hadden het volgende resultaat opgeleverd :

— Uganda People's Congress (UPC)	37 zetels
— Democratic Party (DP)	24 zetels
— Kabaka Yekka (KY)	21 zetels

Er was derhalve geen sprake van een « onbeduidende oppositie ». Desondanks begon Milton Obote aan het uitvoeren van een politiek die Ibingira omschreven heeft als « Winner-Take-All » (28). Electorale misbruiken werden in de hand gewerkt, voorziene tussentijdse verkiezingen niet georganiseerd, leger, politie en administratie gepolitiseerd op ethnische basis en misbruikt om de UPC te begunstigen. In februari 1966 deelde Obote aan het parlement mee dat hij de grondwet had opgeschort en alle uitvoerende macht naar zich toetrokken. Op 15 april van hetzelfde jaar werden de parlementsleden verzocht een nieuwe grondwet goed te keuren, waarvan ze de tekst niet eens hadden gezien. Obote verwierf alle macht, en dat was uiteindelijk sedert het begin de bedoeling geweest ; Ibingira deelt mee dat « after becoming Prime Minister, Obote would often confide in some of his close colleagues that he would never *under any circumstances* relinquish power voluntarily » (29).

Ghana en Oeganda werden hier vermeld, maar bijna alle landen hielden er gelijkaardige procédés op na en wonden die ook vandaag nog aan wanneer zulks nodig blijkt. De oppositieleiders die weigerden zich gewonnen te geven belandden uiteindelijk in de gevangenis of dienden hun heil te zoeken in een uitzichtloze buitenlandse ballingschap, van waaruit ze probeerden hetgeen hun nog aan volgelingen restte te leiden. Praktisch zijn de moeilijkheden hiervan onoverkomelijk gebleken, en het vertrek van de leider betekent meestal het einde van de partij. Nog afgezien van deze individuele « sancties » werden, en worden, weerspannige streken, stammen, ethnische, linguïstische of religieuze groepen bestraft met een uitgesproken vertraging van hun economische ontwikkeling en hun educatieve, medische, sociale en materiële infrastructuur. Enkel actieve medestanders kunnen genieten van de voordelen van « patronage ».

(28) G.S. IBINGIRA, *op. cit.*, blz. 61-220.

(29) *Idem*, blz. 67.

Waar alle bovenstaande autoritaire middelen onvoldoende bleken, restten er nog de verkiezingen. Vrije, competitieve verkiezingen zijn in Afrika bijna steeds een illusie geweest. De oppositiepartijen werden gehinderd in de organisatie van hun campagne en waren het voorwerp van permanente intimidatie. Bovendien waren de kiesverrichtingen zelf zelden geheim, en de stembus- en teloperaties hadden een twijfelachtige waarde. Eén voorbeeld slechts: het systeem van meervoudige stembussen. In een aantal landen was er niet één stembus, maar verschillende, één per partij; wie dus voor de oppositie wilde stemmen moest in het openbaar zijn stembriefje in de stembus van een oppositiepartij stoppen. Natuurlijk zijn de kwalijke gevolgen van zulke « vijandige » daad niet te overzien. Via inbreuken op de vrijheid van pers en vergadering, nochtans gegarandeerd door vrijwel alle Afrikaanse grondwetten, werd de oppositie het leven ronduit onmogelijk gemaakt, vooral tijdens kiescampagnes. Niet alleen zijn de meeste persorganen in handen van de regering, maar ook de niet-gouvernementele pers werd voortdurend in haar expressie en zelfs in haar bestaan bedreigd door allerlei vervolgingen wegens « aantasting van de staatsveiligheid » of « aanzetting tot geweld ». Kritiek gericht tegen de regeringspartij wordt beschouwd als kritiek tegen de Staat en is dus subversief; informatie uitgaande van de oppositie wordt aldus zo goed als onmogelijk gemaakt. Hetzelfde deed zich voor met de vrijheid van vergadering en manifestatie. Deze rechten werden hetzij gewoon opgeschort voor lange periodes hetzij onderworpen aan de voorafgaande toelating van ... degene die het voorwerp zou worden van kritiek. De groep van de expressievrijheden, essentieel in een competitief politiek systeem, werd aldus het voorrecht van de regeringspartij en haar leiders.

d) *Creatie uit het niets na een militair regime.*

Militairen die via een staatsgreep de macht hebben gegrepen moeten ooit eens, na een kortere of langere periode van *de facto* gezag, terugkeren naar een vorm van grondwettelijkheid. Op het ogenblik van de machtsgreep ontstaat immers een globaal vacuüm: meestal wordt de grondwet opgeheven of opgeschort, de regering ontslagen, het parlement ontbonden, de partij(en) en alle politieke activiteiten verboden. Na een zekere tijd merken de militairen dat de administratieve staat, de staat « zonder politiek », enkele grote handicaps in zich draagt; met name het ontbreken van een mobiliserende band met de bevolking wordt spoedig aangevoeld. Een communicatie- en omkaderingsmiddel is dus vereist want « politiek zonder politiek » draait in het ijl. De desengagering van de militairen *qualitate qua* kan dan op twee manieren

gebeuren (30): ofwel trekt het leger zich effectief terug uit de politiek door de macht over te dragen aan burgers verkozen onder een nieuwe grondwet of onder de van vóór de coup daterende grondwet (« demilitarizing »); ofwel trekken de militairen zich terug in hun de facto (militaire) kwaliteit maar behouden ze de macht in het kader van een nieuwe grondwet die hun regime legitimeert (« verburgerlijking ») (31). Voorbeelden van de eerste mogelijkheid waren Benin (Dahomey) in 1964, 1968 en 1970, Congo (Brazzaville) in 1963, Ghana in 1969 en 1979, Nigeria in 1979, Sierra Leone in 1968, Soedan in 1964 en Boven-Volta in 1977; voorbeelden van het tweede geval zijn Benin in 1979, Burundi in 1974 en 1981, Centraal Afrika in 1976, Congo in 1969, Madagaskar in 1975, Mali in 1974, Rwanda in 1978, Soedan in 1973, Boven-Volta in 1970 en Zaïre in 1967. Vroeger heb ik aangetoond dat het proces van demilitarizing normaal leidt naar een meerpartijstelsel, terwijl de verburgerlijkingsoptie enkel veilig kan gerealiseerd worden in een eenpartijregime, waarover de militairen de controle kunnen bewaren (32). Verscheidene huidige *de iure* eenpartijstelsels zijn een gevolg van dit proces van « verburgerlijking » van militaire regimes onder een nieuwe grondwet: Benin, Burundi, Congo, Mali, Rwanda, Soedan, Togo en Zaïre.

4. Rationalisering door de Afrikaanse leiders van het eenpartijstelsel.

a) *Economische ontwikkeling.*

De meeste Afrikaanse leiders werden pas op het ogenblik van de onafhankelijkheid geconfronteerd met de algemene staat van onderontwikkeling van hun land. De deficiënte economische toestand was gedurende de kolonisatie in grote mate verborgen gebleven door een zekere complementariteit met de economie van het moederland. Met de politieke onafhankelijkheid kwam echter niet de economische onafhankelijkheid, wel integendeel. Volgens Lavroff redeneerden vele Afrikaanse leiders op basis van een soort syllogisme: kapitalisme en kolonialisme zijn samen oorzaak van economische onderontwikkeling; de politieke onafhankelijkheid moet leiden naar een verbetering van de economische

(30) Zie hierover uitvoeriger: F. REYNTJENS, *Off the horseback? Legal Aspects of the Return to Constitutional Government in Africa South of the Sahara*, Baden-Baden, 1980.

(31) « Verburgerlijking » is een wat raar klinkend neologisme. Zoals in het Frans (waar « civilisation » dient gebruikt te worden, wat nog erger lijkt) kennen wij in het Nederlands geen behoorlijk equivalent voor het Engelse « civilianisation ».

(32) F. REYNTJENS, *op. cit.*, blz. 25-40.

toestand ; bijgevolg volstaat het het kapitalisme te vervangen door het socialisme om tot reële economische ontwikkeling te komen (33). Dit vereist de inzet van alle krachten van het land. Twee typische uitspraken illustreren deze denktrand. De eerste is van F. Tombalbaye van Tsjaad : « le développement continu exige l'adhésion de tous à un objectif adopté en commun, ainsi que le rassemblement de toutes les énergies ; le parti unique jouera, en tant que mobilisateur, un rôle principal en ce domaine » (34).

De tweede is van Nkrumah (Ghana); hij beschreef de strijd tegen de onderontwikkeling als « almost analogous to a state of war and national emergency which is always met in the older established countries by the formation of coalition or national governments ».

In de ogen van haar theoretici moet de eenheidspartij de massa mobiliseren en alle beschikbare middelen kanaliseren ten bate van een versnelde economische ontwikkeling. Op zulk historisch moment van economische *take-off* dient een rem te worden gezet op de eisen en belangen van particulieren en groepen die strijdig zijn met een harmonische ontwikkeling van de ganse natie. Integendeel, iedere burger moet « retrousser les manches » (Mobutu) in het raam van een dynamische ontwikkelingspolitiek, die zich geen steriele oppositie of centrifugale krachten kan permitteren.

b) Nationale eenheid en Nation-Building.

Dit argument is verbonden met het voorgaande. De eenheidspartij wordt voorgesteld als een noodzaak in de sterk gedifferentieerde Afrikaanse staten met hun tribale, regionale, religieuze en taalverschillen. Het multipartisme is inderdaad vaak synoniem geweest van tribalisme en stond derhalve de nationale eenheid in de weg. Dit is trouwens nog steeds zo ; in Zimbabwe bv. rekruteert de *Zimbabwe African National Union* (ZANU) van premier Mugabe vooral bij de Shona terwijl Nkomo's *Zimbabwe African Peoples Union* (ZAPU) vooral steunt op de Matabele. De bestrijding van het tribalisme door het unipartisme is echter niet probleemloos. Tussen het tribalisme en de eenheidspartij bestaat immers een dialectische spanning : enerzijds is de reële handicap van het tribalisme een eerlijk argument ten gunste van de invoering van de eenpartijstaat, maar anderzijds staat het tribalisme de vorming van een soliede eenheidspartij in de weg (35). Niettemin

(33) D.G. LAVROFF, *Les partis politiques...* op. cit., blz. 50.

(34) Geciteerd door D.G. LAVROFF, *Les partis politiques...*, op. cit., blz. 51.

(35) L. SYLLA, op. cit., blz. 271.

is de bedoeling van de Afrikaanse leiders duidelijk : de eenheidspartij kan de bestaande tegenstellingen overbruggen en de nationale eenheid helpen verwezenlijken. In afwezigheid van een spontaan nationaal bewustzijn wordt de partij de uitdrukking van de natie ; lidmaatschap van en trouw aan de partij zijn middel tot natievorming (36).

c) *Afwezigheid van klassen en voortzetting van een unanimitaire traditie.*

Vele Afrikaanse landen verdedigen de eenpartijstaat aan de hand van het marxistisch argument dat politieke partijen een deel zijn van de socio-politieke superstructuur die fundamentele economische belangen articuleert. Ze voeren aan dat er in Afrika geen onderscheiden economische klassen zijn en dat er bijgevolg geen reden is voor het bestaan van meer dan één partij. Het meerpartijstelsel in Europa en Noord-Amerika en in sommige ontwikkelingslanden zoals India wordt gezien als het gevolg van klassenstrijd (37). Vermits er in Afrika slechts één klasse bestaat (« les trois P : Pasteurs, Paysans, Pêcheurs ») kan er ook slechts één partij zijn, waarin het ganse volk strijd voert tegen de gemeenschappelijke vijanden : imperialisme, neokolonialisme en onderontwikkeling. Hoewel de meeste Afrikaanse leiders zich socialistisch noemen hebben ze van het marxisme-leninisme slechts de theorie van de eenpartijstaat weerhouden ; verder gaat de vergelijking met de Oosteuropese volksdemocratieën niet. Hiervoor bestaat een rechtvaardiging : de redenering luidt dat er in Afrika nooit klassen geweest zijn en dus heeft de idee van de « dictatuur van het proletariaat » geen zin. De partij is dan ook geen middel ter domineren van een klasse door een andere ; ze is een instrument van politieke integratie.

Varianten op dit thema gaan iets minder ver. Aldus erkende bv. Senghor dat er wel een tendens tot klassendifferentiatie bestaat, maar hij voerde aan dat dit proces kon worden geremd door de eenheidspartij. Een andere variëteit erkent het bestaan van klassen, maar voert aan dat alle klassenbelangen in de eenheidspartij aan bod kunnen komen en dat andere partijen derhalve overbodig zijn. Uiteraard zijn deze diverse argumenteringen niet compatibel. Er is een essentiële tegenstelling tussen het argument dat het meerpartijstelsel *overbodig* is omwille van de *klassenhomogeniteit* en het argument dat de eenheidspartij *noodzakelijk* is ter bestrijding van de *heterogeniteit* (38).

(36) D.G. LAVROFF, *Les partis politiques...*, op. cit., blz. 48.

(37) B. NEUBERGER, *Classless Society and One-Party State ideology in Africa*, in : *African Studies Review*, 1971, blz. 287.

(38) *Idem*, blz. 291.

Het klassenargument komt eveneens onder een andere vorm en op een verschillende ideologische basis terug als een moderne uitdrukking van de traditionele politieke cultuur. Sylla heeft het over een « certain romanisme idéologico-culturel qui voudrait faire de l'esprit unanime africain le fondement du parti unique » (39). « The elders sit under the big tree and talk until they agree » (40) : de beslissingen, aldus luidt het argument, werden traditioneel nooit genomen meerderheid tegen minderheid, maar door een gemeenschappelijk compromis, aanvaard na vele uren of dagen discussie. Zulke beslissingen zouden dan de gemeenschappelijke wil weerspiegelden, wat geen plaats meer laat voor een permanente oppositie. De eenheidspartij, die geacht wordt op nationale schaal het politiek georganiseerde volk te zijn, zou aldus een traditie hernemen die stamt van vóór de kolonisatie.

d) *Constitutionalisering van de eenheidspartij.*

De meeste landen hebben uiteindelijk, vanuit een *de facto* situatie, het eenpartijstelsel grondwettelijk vastgelegd. Hier moet gewezen worden op een belangwekkend argument dat ten gunste hiervan is naar voren gebracht, voor het eerst in Tanzania. Sedert 1960 was het electoraal succes van de TANU (*Tanganyika African National Union*) en de zwakte van de overige partijen zo groot dat in de meeste kiesdistricten de TANU-kandidaat geen concurrent naast zich kreeg en dus « unopposed » verkozen werd. Het functioneren van een *de facto* eenpartijstelsel in het kader van voor meerdere partijen voorziene wettelijke en grondwettelijke bepalingen had aldus voor gevolg dat de burgers van elk reëel kiesrecht werden beroofd, vermits de TANU — zoals gebruikelijk in een meerpartijstelsel — slechts één kandidaat per te begeven mandaat voorstelde. De paradox was derhalve dat hoe meer steun de kiezers gaven aan de TANU, des te meer ze hun deelneming aan de machtsuitoefening beperkten (41). Het is o.m. naar aanleiding van deze vaststelling dat in 1963 een « Presidential Commission on the Establishment of a Democratic One-Party State » werd aangesteld « charged with the task of considering the changes in the Constitution (...) and in the practice of Government that might be necessary to bring into effect a democratic One Party State » (42). Het rapport van de Commissie, neergelegd in maart 1965 na uitvoerige raadpleging van alle

(39) L. SYLLA, *op. cit.*, blz. 263.

(40) J.K. NYERERE, *Democracy and the Party System*, Dar Es Salaam, 1963, blz. 16.

(41) *Report of the Presidential Commission on the Establishment of a Democratic One Party State*, Dar Es Salaam, Government Printer, 1965, para 32.

(42) *Idem*, para 1.

milieus in het land, werd nagenoeg volledig in wettelijke en grondwettelijke vorm overgenomen. Voor de verkiezingen werd voorgeschreven dat twee TANU kandidaten moesten worden voorgesteld per kiesdistrict, na goedkeuring van hun kandidatuur door het *National Executive Committee* van de partij. Hier impliceerde de institutionalisering van de eenheidspartij dus een restitutie aan de kiezers van een reële, zij het beperkte, keuze tussen kandidaten (43). Zambia, steeds erg geïnspireerd door het buurland Tanzania, heeft in 1973 een gelijkaardige operatie, echter met drie kandidaten per kiesomschrijving, doorgevoerd (44).

In de franstalige *de iure* eenpartijstaten zijn zulke regelingen helaas minder frequent. In Rwanda, een *de iure* eenpartijstaat sedert 1978, bepaalt art. 21 van de kieswet (45) dat het aantal kandidaten het dubbele moet bedragen van het aantal te begeven zetels in het kiesdistrict. De Burundese grondwet van 1981 voorziet een gelijkaardige regeling. Hoewel de partijorganen een strenge selectie van kandidaten doorvoeren wordt op deze wijze een zekere keuze gewaarborgd.

5. Kritische analyse van de aangehaalde argumenten.

a) Het argument gebaseerd op de eisen van een versnelde economische ontwikkeling lijkt moeilijk te bewijzen. Nog afgezien van de vraag of de eenheidspartij wel het noodzakelijk geacht sterk en stabiel staatsgezag biedt — probleem waarop ik verder terugkom — is het zeer de vraag of eenpartijstaten economisch beter scoren dan meerpartijstaten. Met Finer kan men slechts vaststellen dat de eenpartijssystemen, behalve in enkele landen zoals Mali en Tanzanië, aanzienlijke economische verliezen hebben meegebracht; zij hebben zich over het ganse continent schuldig gemaakt aan een zeer kwistige besteding van schaarse middelen, die veelal werden vergooid aan prestigeprojecten en vooral aan een buitenmatig en geprivilegieerd overheidsapparaat. Hoewel vergelijkingen

(43) Voor meer informatie over het Tanzaniaans model, waarover uitvoerig is gepubliceerd, zie o.m.: M.D. BOMANI, Tanzania: towards a one-party state, in: *Civilisations*, 1965, blz. 493-503; J.P.W.B. McAUSLAN en Y.P. GHAI, Constitutional Innovation and Political Stability in Tanzania, a preliminary Assessment, in: *Journal of Modern African Studies*, 1966, blz. 479-515; K. RABL, Constitutional Development and Law of the United Republic of Tanzania, in: *Jahrbuch des Oeffentlichen Rechts*, 1967, blz. 567-609; H.Th. VAN MAARSEVEEN, *Over het verschijnsel grondwet*, Rotterdam, Erasmus Universiteit, 1973, blz. 97-117.

(44) Over Zambia leze men o.m.: J. PETTMANN, Zambia's Second Republic. The Establishment of a One-Party State, in: *Journal of Modern African Studies*, 1974, blz. 231-244; D.G. MORGAN, Zambia's One Party State Constitution, in: *Public Law*, 1976, blz. 42-63.

(45) Decret-Loi nr. 17/81 van 22 augustus 1981, in: *Journal Officiel de la République Rwandaise*, 1981, nr. 1664s.

zeer moeilijk te maken zijn blijken eenpartijstelsels het economisch niet beter te doen dan meerpartijstelsels (46).

Dat is niet het enige bezwaar. Een gemeenschap zal het wel ongeveer eens zijn over het na te streven doel — ontwikkeling — maar er zijn verschillende wegen om dat doel te bereiken. Verschillende economische en politieke tendensen staan tegenover elkaar als de meest efficiënte, bv. een socialistische (zoals Tanzanië en Guinea) tegenover een liberale (zoals Kenya en Ivoorkust). Er is niet noodzakelijk één weg die leidt naar economische en sociale ontwikkeling, en niemand zal durven beweren dat het genationaliseerde centralisme van Guinea het economisch beter doet dan het pragmatisch liberalisme van Ivoorkust.

b) Het argument van nationale eenheid en Nation-building, dat van programmatische aard is, lijkt theoretisch valabel, maar blijkt in de praktijk weinig om het lijf te hebben. Er is reeds vermeld dat het systeem van de eenheidspartij, uitgedacht als antwoord op allerhande centrifugale krachten, op haar beurt zelf kan worden uitgehold door diezelfde slijtzwammen van tribale, regionale, taalkundige of religieuze aard. Het centraal punt hier is dat de noodzaak van nationale integratie door niemand wordt betwist; waar het echter om gaat is de overtuiging van de Afrikaanse leiders dat eenheid en integratie moeten worden gelijkgesteld met *politieke* eenheid via de gedwongen fusie van alle strekkingen en groepen in een gemeenschappelijke gietvorm (47). Met andere woorden: moeten de vrijheid van keuze en expressie en de mogelijkheid om zonder dwang met andere samen te werken in het streven naar een gemeenschappelijk doel worden opgeofferd?

Al te dikwijls heeft de instelling van de eenheidspartij naar het tegendeel van nationale eenheid geleid. De machtsconcentratie in de handen van Obote leidde in Oeganda naar een uitgesproken overwicht van het Noorden in het leger en de administratie en naar een evenredige victimisering van de Baganda. In Rwanda was de monopoliepositie van de Parmehutu vanaf het einde van de zestiger jaren synoniem geworden van machtsuitoefening door de streek van Gitarama (Centraal Rwanda, waarvan President Kayibanda afkomstig was), terwijl in Burundi de Uprona na 1966 de concrete vertaling werd van de politieke suprematie van de tutsi minderheid. In andere gevallen, zoals de *Parti démocratique du Gabon*, de *Kenya African National Union* of de *Parti démocratique de côte d'Ivoire*, behartigt de eenheidspartij de commerciële

(46) S.E. FINER, *The one-party regimes in Africa: reconsiderations*, in: *Government and Opposition*, 1967, blz. 493-494.

(47) B.O. NWABUEZE, *op. cit.*, blz. 165.

en financiële belangen van een westers gerichte en gezinde bourgeoisie. Het is evident dat in zulke gevallen het « streven naar nationale eenheid » slechts een cosmetische uitdrukking is, die machtsconcentratie op een erg enge basis moet verdoezelen of legitimeren. Om deze reden is het argument van de « state of emergency » of van de « development dictatorship » ook zo gevaarlijk. Wie garandeert, in afwezigheid van een kritisch tegengewicht, dat de leiders de « noodtoestand » goed aanpakken en dat ze na het beëindigen ervan de macht opnieuw zullen willen delen ?

c) Ook de argumenten gebaseerd op de afwezigheid van sociale klassen en op de unanimitaire traditie zijn slechts gedeeltelijk overtuigend. Allereerst moet met Finer opgemerkt worden dat het « natuurlijke consensus » argument onverenigbaar is met het « Nation-building » argument. « One may be right or the other may be right. Both cannot be right and in fact both are wrong » (48). Inderdaad : men kan ten gunste van de eenheidspartij dan nog aanvoeren dat er *de facto* unanimititeit bestaat, maar dan kan niet tegelijkertijd als argument gelden dat één partij nodig is om de eenheid tot stand te brengen ; m.a.w. de eenheid *is* er of *moet tot stand gebracht worden*, maar niet beide.

Het is wellicht juist dat traditioneel Afrika geen klassenonderscheid kende in de marxistische betekenis van de term (49), hoewel er toch onderscheid bestond tussen chefs en bevolking, tussen « dirigeants » en « dirigés ». Er bestonden ook, met name in het gebied van de Grote Meren aan de Zaïre-Nijl waterscheiding, hoogontwikkelde cliënteelsystemen (bv. *ubuhake* en *ubugabire*). Maar wat er ook van zij in de traditionele cultuur, de bewering dat er geen klassen zijn in Afrika gaat vandaag niet meer op. De klassen waren er reeds bij de onafhankelijkheid en het klassenonderscheid wordt alsmaar groter. Hoewel — door het zeer hoge percentage rurale bevolking — zowel de bourgeoisie als het proletariaat nog klein zijn in Afrika is het argument van de klassenloze maatschappij zowel theoretisch als empirisch hoogst betwistbaar. Er zijn gesalarieerden en degenen die enkel leven van de opbrengst van de grond, handelaars en industriëlen, intellectuelen en kaders... (50). Er bestaan dus wel degelijk diverse strata, waartussen significante ver-

(48) S.E. FINER, *op. cit.*, blz. 500.

(49) Over het egalitaire karakter van de traditionele Afrikaanse communautaire maatschappij, zie : L. FALLERS, Equality, Modernity and Democracy in the New States, in : C. GEERTZ (Ed.), *Old Societies and New States*, New York, 1963, blz. 180.

(50) Een analyse van de klassenvorming in bv. Kenya vindt men in R. SANDBROOK, *Proletarians and African Capitalism*, London, 1975 en G. KITCHING, *Class and Economic change in Kenya. The making of an African Petite Bourgeoisie*, New Haven, 1980 Meer algemeen : I. WALTERSTEIN, *The capitalist world-economy*, Cambridge-Paris, 1979, blz. 193-201.

schillen bestaan in bezigheid, opleiding, eigendom, inkomen en bewustzijn (51). Men moet er zich overigens voor hoeden een klassieke klassenanalyse toe te passen zoals die kon gelden in het zich industrialiserend en geïndustrialiseerd Europa van de XIXe eeuw : qua inkomen en zekerheid is de proletariër in Afrika meestal beter af dan de boer zonder monetair inkomen. De eenheidspartij dient dan in de praktijk ook meestal om het tegendeel te bereiken van wat beweerd wordt. Ze is een instrument waarmee de Afrikaanse bourgeoisie haar dominante positie vestigt en instandhoudt (52); ze doet dit, ondanks alle verbaal geweld, in een objectieve alliantie met buitenlandse belangen. Deze realiteit liet Nwabueze toe vast te stellen dat « society tends to become stratified into a permanent class of rulers on the one hand and ruled on the other » (53).

Ook de zgn. unanimitaire traditie uit de prekoloniale tijd is in belangrijke mate een ideologie die de belangen dient van machthebbers. Het houdt geen steek deze romantische visie van de democratie van het type « arbre à palabre » als voorganger te zien van de huidige totalitaire machtsuitoefening ; de band tussen beide is onbestaande, de context is verschillend, de evenwichten liggen anders. Terecht werd opgemerkt dat « the idea of 'elders sitting under the big tree and talking until they agree' would be of little functional utility to the system if those who do not agree are not allowed to talk » (54). Een pluralistische democratie is overigens niet vreemder aan de Afrikaanse traditie dan een modern staand leger, een administratie, hoven en rechtbanken, ambassades, een nationale bank, telefoons of penicilline.

d) De geschiedenis geeft geen aanwijzing dat de Afrikaanse eenpartijstaat stabiel zou zijn dan een ander regime. Zowel eenpartij- als meerpartijstaten zijn het slachtoffer geweest van militaire staatsgrepen. Bijgaande tabel, die per land de geslaagde staatsgrepen aangeeft en het op het ogenblik van de coup geldende partijstelsel toont dit duidelijk aan.

Op een totaal van 36 hier gerecenseerde staatsgrepen kwamen er 17 voor in een eenpartij situatie, 14 in een meerpartij situatie en 5 in een partijloze situatie. Dit beeld is natuurlijk erg onvolledig. Er zou met

(51) B. NEUBERGER, *op. cit.*, blz. 288-289.

(52) R. HARRIS (Ed.), *The Political Economy of Africa*, New York, 1975, blz. 30 e.v. ; voor een aanzet tot sociologiserende benadering zie A.W. LEWIS, *Politics in West Africa*, London, 1970.

(53) B.O. NWABUEZE, *op. cit.*, blz. 139.

(54) P. MSEKWA, The doctrine of the one-party state in relation to human rights and the rule of law, in : I.C.J., *Human Rights in a One-Party State*, London, 1978, blz. 25.

Verhouding geslaagde staatsgrepen - geldend partijstelsel

Benin	1963	één
	1965	één
	1969	één
	1972	geen
Boven-Volta	1966	één
	1974	meer
	1980	meer
	1981	geen
Burundi	1983	geen
	1966	één
	1976	één
Centraal Afrika	1966	één
	1980	meer
Congo	1963	meer
	1968	één
Equatoriaal Guinea	1979	één
Ethiopië	1974	geen
Ghana	1966	één
	1972	meer
	1979	geen
	1981	meer
Liberia	1980	meer
Madagaskar	1972	meer
Mali	1968	één
Mauritanië	1978	één
Niger	1974	één
Nigeria	1966	meer
	1966	meer
Oeganda	1971	één
	1973	één
Rwanda	1968	meer
Sierra Leone	1969	meer
Somalia	1975	één
Tsjaad	1963	één
Togo	1967	meer
	1965	meer
Zaire		

name ook rekening moeten worden gehouden met landen die van staatsgrepen gespaard bleven; dit is echter moeilijk omdat deze landen verschillende partijstelsels gekend hebben en een momentopname dus niet eerlijk kan gemaakt worden. Bij de landen die geen staatsgreep hebben gekend waren er begin 1983 tien met een eenpartijstelsel, zes met een meerpartijstelsel en één zonder partijen. Een andere vertekening ligt in het feit dat, gezien het grote aantal landen met een eenpartijstelsel, het normaal is dat meer eenpartijssystemen door staatsgrepen getroffen werden. Een gewogen vergelijking is echter moeilijk te realiseren, opnieuw omwille van het evolutief karakter van het in een staat geldende partijstelsel en het voorkomen van meerdere successieve staatsgrepen in eenzelfde land. Mocht men toch proberen zulk globaal beeld te geven, onder opgave van alle mogelijke reserves, dan geeft dat het volgende :

	<i>Geslaagde staatsgreep</i>	<i>Geen staatsgreep</i>
— eenpartijstaten	46 %	54 %
— meerpartijstaten	50 %	50 %
— partijloze staten	75 %	25 %

Gezien de relatief kleine aantallen zijn deze resultaten statistisch niet significant, maar de boodschap is duidelijk : hoe men het ook bekijkt, het beeld — zowel voor eenpartijstelsels als voor meerpartijstelsels — is er een van grote instabiliteit. De kans dat een Afrikaans regime door een staatsgreep wordt verdreven is ongeveer fifty-fifty. Het argument dat een eenpartijregime meer stabiliteit zou bieden is derhalve niet terzake doend.

e) Gonidec heeft de eenheidspartij een moderne vorm van feodaliteit genoemd, omwille van het gebrek aan reële band tussen partij en bevolking (55). Feit is dat het volk al te dikwijls uitgesloten wordt van participatie aan de beslissingsmacht zowel in het kader van de partij als in dat van de staat ; informatie van basis naar top is vrijwel onbestaande en wordt zeker niet aangemoedigd. Hoewel gedeeltelijk te wijten aan een manke partijorganisatie en aan enorme communicatieproblemen, ligt de oorzaak hiervan vooral bij de leiders zelf die niet bereid zijn het risico van de dialoog te lopen.

Veel meer dan in Europa en Noord-Amerika is macht in Afrika een bijzonder begerenswaardig goed dat veel inhoudt : een levensstandaard die tientallen malen hoger ligt dan die van de doorsnee bevolking, het prestige van de persoonlijkheidscultus, aanzienlijke voordelen in natura en verrijkingmogelijkheden « buiten salaris », privileges die in feite neerkomen op een volslagen immuniteit, enz. (56). Bovendien hebben vele Afrikaanse leiders, door hun opleiding of beroep, buiten de politiek geen mogelijkheid tot het maken van een interessante carrière. De macht delen is in die omstandigheden erg moeilijk en hem afstaan ondenkbaar. Het gevolg is de « unwillingness of the rulers in the emergent states to relinquish (political power). Once in, they keep a tight hold upon the reins of power » (57). Een karakteristieke uiting hiervan wordt door Ibingira beschreven voor Oeganda ; hij deelt mee dat « my

(55) P.F. GONIDEC, *Les systèmes politiques africains*, Paris, 1974, vol. 2, blz. 44.

(56) B.O. NWABUEZE, *op. cit.*, blz. 161 e.v. ; L. SYLLA, *op. cit.*, blz. 276-278 ; W.A. LEWIS, *op. cit.*, blz. 31-32.

(57) B.O. NWABUEZE, *op. cit.*, blz. 139.

astonishment was immense as he (Obote) categorically told me he had made preparations to overthrow the Democratic Party government by force if the UPC (Obote's partij) lost the preindependence elections in April 1962 », en verder : « Obote would often confide in some of his close colleagues (...) that he would never *under any circumstances* relinquish power voluntarily. He would then quote from John Milton's *Paradise Lost* (...) 'to rule is worth ambition though in hell. It is better to rule in hell than to serve in heaven' » (58).

Men is verplicht tot een cynisch besluit te komen, dat vóór enkele jaren nog niet in wetenschappelijke fora mocht worden uitgedrukt, o.m. omwille van een zekere pudeur en omdat « nog krediet moest worden gegeven » ; het geldt ook niet voor alle Afrikaanse leiders, maar wel voor de meeste. De « ideologie » van de eenheidspartij moet in de eerste plaats dienen ter vrijwaring van de machtspositie van de heersers. De partij biedt een verbaal en institutioneel kader om deze hegemonie tegen aantasting te beschermen door « legale » uitschakeling van elke invraagstelling. Ze verzamelt een groep begunstigden, die samenhangen door een netwerk van patronagerelaties waarin ze menen hun belangen effectief te kunnen behartigen.

f) Drie belangrijke elementen in de politieke cultuur van de Afrikaanse leiders hebben dit fenomeen mee helpen bepalen : het elitisme, het etatisme en het nationalisme (59).

Het *elitisme* van de Afrikaanse leiders komt voort uit hun overtuiging dat alleen zij, dank zij hun vorming of bekwaamheid, in staat zijn het land te besturen. Dit elitisme is niet aristocratisch of arrogant, het is veel eerder paternalistisch en naïef : de leiders zijn « geroepen » om het geluk van de bevolking na te streven, of deze dat nu wil of niet. De eenpartijstaat is het logisch produkt van zulke overtuiging : de oppositie is incompetent, reactionair of niet legitiem.

Het *etatisme* kan worden verklaard door het feit dat de Afrikaanse elites gevormd zijn in de historische context van een maatschappij waarin de privé-sector onderontwikkeld was en waarin de meeste initiatieven het werk waren van de overheid : deze was en is de grootste werkgever, de aannemer van allerhande werken, de stimulans van de meeste activiteit... Een vaag socialisme heeft deze etatistische trend nog versterkt en ideologisch geschraagd. Zulke overtuiging leidt naar een verregaande bureaucratisering, waarin het steeds moeilijker wordt een competitief politiek proces te doen functioneren.

(58) G.S. IBINGIRA, *op. cit.*, blz. 67.

(59) J.S. COLEMAN en C.G. ROSBERG, *op. cit.*, blz. 334-337 ; D.G. LAVROFF, *Les partis politiques...*, *op. cit.*, blz. 57-60.

De politieke cultuur van de Afrikaanse elites is tenslotte *nationalistisch* in die zin dat leiders, geconfronteerd met centrifugale krachten, over het algemeen de nationale eenheid en « Nation-building » als uiteindelijk doel van hun inspanningen zien. Over dit punt werd reeds uitgeweid : de oppositie is antinationaal en moet onderdrukt worden.

6. Recente ontwikkelingen en perspectieven.

Ex Africa semper idem : doorheen belangrijke nationale verscheidenheden zijn in het Afrikaanse politieke leven frappante convergenties merkbaar. Eén daarvan is de uiteindelijke vestiging van het eenpartijstelsel, *de facto* of *de iure*, via samenwerking met, assimilatie of uitschakeling van de oppositie. Slechts vier landen hebben sedert hun onafhankelijkheid een meerpartijstelsel bewaard : Botswana, Gambia, Lesotho en in zekere zin Madagaskar. Men zou hieraan nog twee landen kunnen toevoegen : Nigeria (maar daar was een militair regime aan de macht van 1966 tot 1979) en Zimbabwe (maar dat land is pas onafhankelijk sedert 1980 en afwachten is de boodschap).

Gedurende de optimistische tijd van het begin van de zestiger jaren stelde Wallerstein dat de eenheidspartij in de Afrikaanse context een stap kon zijn naar een competitief politiek regime : « The One-Party structure is an interim system of African states which they are maintaining for the present » (60). Hetzelfde « democratisch optimisme », dat de eenheidspartij zag als de motor van een liberaaldemocratische evolutie, vindt men terug bij verschillende auteurs uit die periode (61).

De onmiddellijke geschiedenis heeft hen geen gelijk gegeven. Welke evolutie mag men dan, gegeven de bestaande situatie en twintig jaar later, verwachten ? Men zou kunnen zeggen dat er zich *grosso modo* drie mogelijke ontwikkelingen aanbieden : de consolidering van de eenpartijstaat, de partijloze staat en een pluralistische systeem. Deze drie tendenzen uiteten zich op dit ogenblik parallel. Bij het bipartisme blijven we hier niet stilstaan ; we hebben gezien dat dit regime slechts een kortstondig bestaan beschoren was in sommige landen tussen 1958 en 1960.

a) De *partij-staat* wordt wel eens beschouwd als de eenpartijstaat bij uitstek (62). De partij is de hoogste instelling van het land en struc-

(60) I. WALLERSTEIN, *Africa : The Politics of Independence*, New York, 1961, blz. 161-167.

(61) Typerend is bv. R. SCHACHTER, *Single-Party Systems in West Africa*, in : *American Political Science Review*, 1961, blz. 304-305.

(62) J.S. COLEMAN en C.G. ROSBERG, *op. cit.*, blz. 351.

tureel gezien wordt gestreefd naar een volledige fusie op elk niveau van partij- en staatsorganen (63). De *Parti démocratique de Guinée* heeft als eerste de gelegenheid gehad (o.m. omwille van de massale uittocht van Franse ambtenaren in 1958) vanaf het begin een partij-staat hiërarchie uit te bouwen waarin elke politieke functie een dubbele positie inhield, zowel in het organigram van de partij als in dat van de staat. Zulke evolutie is niet vrij van gevaar. Deze regimes lopen immers het risico uit te monden in een *de facto* partijloze staat, waar een puur administratieve bureaucratie heerst; op de gevaren van partijloosheid kom ik dadelijk terug. Maar deze evolutie is niet onvermijdelijk; het Tanzaniaans voorbeeld toont aan dat de partij (i.c. de *Tanganyika African National Union*, sedert 1977 *Chama Cha Mapinduzi*) tegen dit gevaar opgewassen is op voorwaarde dat ze zich als motor van het politieke leven weet te handhaven. In deze landen is de oppositie verplaatst maar niet werkelijk verdwenen; er heeft zich een verschuiving voorgedaan van de contestatie, die zich voorheen uitdrukte in de strijd tussen diverse partijen, maar een discussie en een machtsstrijd die zich nu afspeelt in de eenheidspartij zelf (64).

b) De evolutie naar een *partijloze staat* kan zich op verschillende manieren voordoen. De geïntegreerde partij-staat, vooral wanneer de partij elitair is, wordt in de werkelijkheid al snel een partijloze staat. Deze tendens is het gevolg van wat Wallerstein omschreven heeft als de « trend toward inanition » d.i. het voortschrijdend verval van de partij als centrum van reële macht en beslissing. De organen van de staat en van de partij zijn identiek. De personen die een gelijkaardige partij- en staatsfunctie bekleden zijn dezelfde. Er bestaat slechts één lijn van politieke activiteit, nl. deze van de staat door het formele kader van de partij heen. Vermits er geen oppositie is vermindert de strijdbaarheid van de partij om de plaats te ruimen voor een louter administratieve structuur die in feite erg lijkt op die van de koloniale periode. In een dergelijke situatie behoudt de partij slechts een symbolische, ceremoniële en legitimerende functie (65).

Occasioneel is gepleit voor de partijloze staat, o.m. door Ojigbo (66) en door de Ghanese militairen in 1976-78 bij de voorbereiding van de

(63) *Idem*, blz. 351, en D.G. LAVROFF, *Les systèmes constitutionnels en Afrique Noire*, Paris, 1976, blz. 75-76.

(64) T. YANNOPOULOS, *Unité et diversité des partis politiques africains*, in: *Revue française d'études politiques africaines*, 1968, nr. 28, blz. 38.

(65) J. S. COLEMAN en C.G. ROSBERG, *op. cit.*, blz. 349.

(66) A.O. OJIGBO, *On the Advantages of a No-Party State*, in: *Journal of Modern African Studies*, 1972, blz. 122-127.

terugkeer naar een grondwettelijk regime (67). Er is echter bij herhaling aangetoond dat de partijloze staat uitermate kwetsbaar is. Aldus bv. Huntington : « A state without parties is also a state without the institutional means of generating sustained change and of absorbing the impact of such change. Its ability to modernize politically, economically, socially is drastically limited » (68).

En verder : « The no-party state is the natural state for a traditional society. As society modernizes, however, the no-party state becomes increasingly the antiparty state. (...) The more hostile a government is toward political parties in a modernizing society (...) the greater the probable future instability of that society. Military coups are far more frequent in no-party states than in any other type of political system. A partyless regime is a conservative regime ; an antiparty regime is a reactionary regime. The progress of modernization increases the fragility of the no-party system » (69).

Swaziland is van het bovenstaande een mooie, zij het wat anecdotische illustratie. De parlementaire grondwet werd eerst in 1973 opgeschort (70) en in 1977 definitief opgeheven. Door een koninklijk besluit van 9 oktober 1978 werd de traditie in beperkte mate in ere hersteld ; de koning en 172 chefs regeren op een autocratische manier. Lokaal bestaan er, onder uitsluiting van elke partijorganisatie, zgn. *Tinkhundla* vergaderingen, waar alle burgers de chef van advies kunnen dienen (71). Hieruit mag echter niet worden afgeleid dat dit regime enige vorm van democratie « op zijn Zwitsers » zou inhouden. Koning Sobhuza, een krasse grijsaard, regeerde met ijzeren hand tot aan zijn overlijden op 21 augustus 1982. De eerste tekenen van instabiliteit doen zich gevoelen en de vooruitzichten van het Swazi regime lijken somber.

Er is tenslotte nog een vrij recent verschijnsel dat eveneens leidt naar effectieve partijloosheid. Militairen hebben een afkeer van politiek in het algemeen en van partijpolitiek in het bijzonder ; partijen zijn dus meestal de eerste slachtoffers van een staatsgreep, maar we hebben al gezien dat een terugkeer naar een grondwettelijk regime na verloop van tijd een onontkoombare noodzaak is. In een poging om de

(67) Over de « Union Government » voorstellen van de Ghanese militairen, zie : M. OWUSU, *Politics without Parties : Reflections on the Union Government Proposals in Ghana*, in : *African Studies Review*, 1979, blz. 83-108, en D.R.M. HITCHINS, *Towards political stability in Ghana : A rejoinder in the Union Government Debate*, in : *African Studies Review*, 1979, blz. 171-176.

(68) S.P. HUNTINGTON, *Political Order in Changing Societies*, New Haven en London, 1968, blz. 404.

(69) *Idem*, blz. 407-408.

(70) Toen bleek dat 3 van de 24 zetels in het Parlement door de oppositie waren veroverd bij de verkiezingen.

(71) *Africa Magazine*, 1977, nr. 69, blz. 46.

afwezigheid van partij(en) te verenigen met de mobiliserende en organiserende functie die zulke organisatie behoort te vervullen, richtte Mobutu in 1967 de MPR (*Mouvement populaire de la révolution*) op, die in 1970 grondwettelijk werd bevestigd als de enig toegelaten politieke beweging van Zaïre. De MPR is, aldus haar leiders, geen politieke partij, maar wel « la Nation zaïroise organisée politiquement » (art. 28, grondwet). Trouwens, « en République du Zaïre, il n'existe qu'une seule institution, le Mouvement populaire de la révolution qu'incarne son Président » (art. 27, grondwet). De kring is rond wanneer art. 8 grondwet bepaalt dat « tout Zaïrois est membre du MPR ». Er is derhalve in rechte geen onderscheid tussen staat, « mouvement » en volk. Zaïre werd aldus de eerste « Etat à mouvement », een partijloze staat waarin de eenheidsbeweging voor de enige politieke omkadering zorgt (72).

Sommige andere Afrikaanse militaire regimes volgden het Zaïrese voorbeeld. In 1975 werd in Rwanda een gelijkaardige beweging, de *Mouvement révolutionnaire national pour le développement* (MRND) opgericht. Daarachter zit manifest dezelfde filosofie als die van de Zaïrese MPR. Art. 7 van de Rwandese grondwet van 1978 bepaalt: « Le peuple rwandais est politiquement organisé au sein du Mouvement Révolutionnaire National pour le Développement, formation politique unique hors du cadre de laquelle nulle activité politique ne peut s'exercer. (...) Tout Rwandais est de plein droit membre du MRND (...) ».

Zulk systeem kan natuurlijk in theorie naar een zekere mate van pluralisme en democratie leiden. Vermits ieder burger lid is van de beweging kan eenieder in principe politiek actief zijn. Aanwijzing van die mogelijkheid leken de verkiezingen van 1977 in Zaïre, een land dat bepaald niet uitblonk door een grote democratische bekommernis (73). Ieder lid van de MPR, en dus elk Zaïrees staatsburger, mocht zich kandidaat stellen voor de parlements- en gemeenteraadsverkiezingen en er waren 5000 kandidaten voor 1000 te begeben mandaten (74). Aldus ontstond een ruime keuzemogelijkheid. Nochtans zeggen deze cijfers niet alles, vermits de diverse instanties van de « mouvement » een selectie-bevoegdheid van kandidaten behouden. Zo werd voor de Rwandese parlementsverkiezingen in 1981 een aanzienlijk aantal kandidaten geweerd na een filterprocedure door de gewestelijke en nationale instanties van de MRND. Hoewel een meer democratische keuze tot de mogelijkheden behoort lijdt de « beweging-staat » aan dezelfde potentiële kwalen als de partijloze staat.

(72) Zie hierover J. VANDERLINDEN, *La République du Zaïre*, Paris, 1975, blz. 27-43.

(73) Voordien stelde de MPR normaal slechts zoveel kandidaten voor als er zetels te begeben waren.

(74) *Remarques Africaines*, 1 december 1977, blz. 89.

Heaphey heeft overtuigend geargumenteed dat zulke « non-political models of nation-building » er niet kunnen in slagen erkenning te geven aan de belangen- en waardenconflicten die inherent zijn aan elke gemeenschap, en in het bijzonder aan gemeenschappen die onderhevig zijn aan snelle sociale veranderingen, omdat slechts inadequaaf aan conflictbemiddeling en belangenverzoening kan worden gedaan (75). Dit zijn precies de functies die politieke partijen geacht worden te vervullen.

d) Derde mogelijkheid : het *meerpartijstelsel*. Coleman en Rosberg konden in 1964 nog meedelen dat ze in hun analyse van de Afrikaanse situatie de hypothese van de terugkeer naar een competitief meerpartijstelsel niet onder ogen moesten zien « because the (...) possibility seems somewhat remote at this stage » (76). Vandaag is dit minder het geval. In de voorbije jaren zijn verschillende landen de weg terug opgegaan van het meerpartijstelsel, waarvan uiteraard de leefbaarheid nog moet blijken.

Senegal was de koploper. Nadat de UPS van Senghor sedert 1966 *de facto* de enige politieke partij was geweest, werd door de grondwetsherziening van 1976 (*loi constitutionnelle* n° 76-01 van 19 maart 1976) (77) een gesloten meerpartijstelsel ingevoerd. Art. 3 grondwet bepaalde — en dit was een innovatie — dat « ils (de politieke partijen) sont au nombre de trois et doivent représenter des courants de pensée différents ». Deze drie stromingen van wat Senghor het tripartisme noemde waren : *libéralisme démocratique*, *socialisme démocratique* en *socialisme marxiste*. De UPS eiste het etiket van het democratisch socialisme op en werd in December 1976 de *Parti socialiste* en meteen lid van de Socialistische Internationale. Daarna was het drummen voor de beide resterende labels. Hoewel ze niet gelukkig waren met het opgelegde etiket werd de PDS (*Parti démocratique sénégalais*) de liberaal-democratische partij en de PAI (*Parti africain de l'indépendance*) de marxistische. Andere partijen, en niet altijd de minste, bleven in de kou staan. Bij de eerste verkiezingen onder dit stelsel in 1978 kreeg de PS 81,7 % van de stemmen, de PDS 17,8 % en de PAI 0,4 % ; de PS bleef dus nog dominant. Door de grondwetsherziening van 1978 werd plaats geruimd voor een vierde partij die een conservatief etiket moest voeren : het werd de *Mouvement républicain sénégalais*. Het in 1976 ingezet democratisch experiment werd op 24 april 1981 voltooid : de beperking van het aantal partijen en de verplichting

(75) J. HEAPHEY, The Organization of Egypt : Inadequacies of a Nonpolitical Model for Nation-Building, in : *World Politics*, 1966, blz. 177-178.

(76) J.S. COLEMAN en C.G. ROSBERG, *op. cit.*, blz. 349.

(77) *Journal Officiel de la République du Sénégal*, 3 april 1976.

voor de erkende partijen om vastgestelde ideologieën te kiezen vervielen. Korte tijd later was het aantal partijen opgelopen tot elf (78). Deze verruiming vond echter geen parlementaire vertaling. Bij de verkiezingen van 27 februari 1983 behaalden slechts drie partijen zetels in de *Assemblée nationale*: de PS veroverde 111 zetels met 79,92 % van de stemmen; de PDS haalde slechts 8 zetels (13,98 %) en de RND (*Rassemblement national démocratique*) slechts één (2,62 %). Bij de presidentsverkiezingen behaalde A. Diouf (PS) ruim 83 % van de stemmen tegen een kleine 15 % voor A. Wade (PDS). Ondanks de reële democratische opening blijft de oppositie dus insignificant.

Na een erg lange periode van militair bestuur (1966-1979) keerde Nigeria op 1ste Oktober 1979 terug naar een grondwettelijk burgerregime. Vorming van partijen is vrij, op voorwaarde dat een aantal wettelijke en grondwettelijke bepalingen worden nageleefd die vooral tot doel hebben het regionalisme en de corruptie te bestrijden. In het lagerhuis van het parlement (79) behaalde de *National Party of Nigeria* (NPN) 168 zetels op de 449; de *United Party of Nigeria* (UPN) behaalde 111 zetels, de *Nigeria People's Party* (NPP) 79 en de *People's Redemption Party* (PRP) 49. De NPN van President Shehu Shagari moest derhalve een coalitieregering vormen met de NPP en de PRP (80). Nigeria werd hiermee op dat ogenblik het enige Afrikaanse land zonder dominante partij. De recente parlementsverkiezingen (eind augustus 1983) hebben hierin verandering gebracht. De NPN verwierf een bijzonder comfortabele meerderheid zowel in het *House of Representatives* als in de *Senate*. Vermits de verkiezingen in twee staten (Oyo en Ondo) werden uitgesteld wegens heftige rellen waren op dit ogenblik (6 september 1983) slechts 385 zetels in het Lagerhuis toegekend. De NPN haalde er 263 van, hetzij bijna 100 meer dan in 1979; de NPP heeft 48 zetels, de PRP 41 en de UPN 33. In het Hogerhuis bezet de NPN nu 55 op de 96 toegewezen zetels. Mocht deze trend zich voortzetten, dan bestaat het risico dat Nigeria evolueert naar een *de facto* eenpartijstaat. Dit risico is des te groter nu de NPN kan regeren zonder enige machtsdeling, althans op het federale niveau.

Madagaskar is in dit gezelschap een bijzonder geval. Toen de militairen de macht grepen in 1972 bleven de politieke partijen bestaan. Sedert de grondwet van 1975 moeten de partijen echter in principe hun activiteiten

(78) Over de evolutie van het partijstelsel in Senegal sedert 1976, zie G. HESSELING, *op. cit.*, blz. 224-238.

(79) Gegeven de federale structuur van Nigeria is er ook een senaat.

(80) Zie o.m.: S. E. EYOVBAIRE, *Political Parties and the Draft Constitution*, in: S. KUMA en A. ALIYU (Eds), *Issues in the Nigerian Draft Constitution*, Zaria, 1977, blz. 109 e.v., en J.S. READ, *The new Constitution of Nigeria, 1979: « The Washington Model » ?*, in: *Journal of African Law*, 1979, blz. 131-174.

uitoefenen in het kader van de « *Front national pour la défense de la révolution* » (FNDR), die, volgens art. 8 en 9 grondwet, « les citoyens les plus conscients, animés de l'idéal socialiste et patriotique » verenigt en die « anime et guide la Révolution dans son élan vers l'édification du socialisme, et inspire l'activité de l'Etat ». Bij de parlamentsverkiezingen van 1977 behaalde de AREMA van President Ratsiraka 112 zetels op een totaal van 137; AKFM behaalde er 16, Vonjy 7 en UDECMA 2. De uiterst linkse V.S. Monima trok zich terug. Hier wordt een subtiel evenwicht beoogd tussen pluralisme en eenheid; hoe de werking van meerdere partijen onder de « paraplu » van het FNDR mogelijk is zal nog moeten blijken, vooral gegeven het overwicht daarin van de partij van de President, de AREMA (« *Avant-garde de la révolution socialiste malgache* »).

Dat voor de terugkeer naar een meerpartijstelsel goede bedoelingen alleen niet volstaan mag blijken uit drie recente voorbeelden: Ghana, Boven-Volta en de Centraalafrikaanse Republiek. Zoals reeds vroeger vermeld was Ghana van 1964 tot 1966 een eenpartijstaat geweest. Sedert 1969 was, na drie jaar militair bewind, een meerpartijstelsel in voege geweest tot in 1972, jaar van een nieuwe *coup*. De grondwet van 1979, onder dewelke op 24 september 1979 naar een civiel regime werd teruggekeerd, voorzag zeer uitdrukkelijk het multipartisme. Art. 3 (1) van de grondwet verbood zelfs expliciet de instelling van een eenpartijstaat en art. 3 (2) stelde activiteiten die tot doel hadden andermans wettige politieke activiteiten te verhinderen strafbaar. Een bijkomende bescherming werd geboden door art. 79 (1) dat « floor-crossing » verhinderde: een parlamentslid verloor zijn zetel indien het de partij verliet waarvan het lid was op het ogenblik van de verkiezingen. Bij de verkiezingen van 1979 won de partij van President Hilla Limann, de *People's National Party*, een nipte meerderheid van 71 zetels, tegen 68 voor vier oppositiepartijen en één onafhankelijke. Zoals men weet is dit experiment van korte duur geweest. Op nieuwjaarsnacht 1981 greep het leger onder de leiding van Jerry Rawlings opnieuw de macht.

Van even korte duur is het, nochtans unieke, experiment van Boven Volta gebleken. Zoals Ghana was dit land in 1977 voor een tweede maal teruggekeerd naar een grondwettelijke orde na een periode van militair bestuur. Tijdens het militair bewind had de President, Generaal Laminzana, even gepoogd een eenheidsbeweging, de *Mouvement national pour le renouveau* (MNR), op te richten; dit initiatief was gestuit op de Voltaische allergie voor alles wat naar een eenheidspartij ruikt en in 1977 was met de nieuwe grondwet het multipartisme in ere hersteld. Geïnspireerd door het Senegalese tripartisme was ook hier het aantal toegelaten partijen beperkt tot drie (art. 7, grondwet), maar de selectie gebeurde

op een wijze die democratischer was dan in Senegal : elke politieke partij mocht aan de verkiezingen van mei 1978 deelnemen ; de drie best geplaatste partijen werden vervolgens erkend. Na syndicale acties (de vakbonden zijn in Boven-Volta sterk en goed georganiseerd) kwam het leger op 25 november 1980 onder de leiding van Kolonel Saye Zerbo terug tussenbeide. Na amper twee jaar werd aldus een einde gesteld aan een interessant democratisch experiment (81). Sedertdien hebben zich nog twee staatsgrepen voorgedaan in een land dat stilaan het minst stabiele van Afrika aan het worden is.

Na de val van Keizer Bokassa was in de *Centraalafrikaanse Republiek* het meerpartijstelsel terug ingevoerd door de grondwet van 1 februari 1981. Tijd om te functioneren heeft het niet gehad : reeds op 1 september van hetzelfde jaar greep Generaal Kolingba de macht zonder enige moeite noch protest...

In deze context moet nog even vermeld worden dat *Zimbabwe* sedert zijn onafhankelijkheid op 18 april 1980 een meerpartijstelsel heeft. Het multipartisme is echter niet speciaal beschermd, behalve dan door de reservatie tot in 1987 van twintig parlementszetels op de honderd voor het niet-zwarte kiezerscorps. Het regime is te jong om hierover meer te vertellen (82). Wel moet vermeld worden dat premier Mugabe en zijn regerende ZANU partij inmiddels uitdrukkelijk te kennen hebben gegeven het totstandbrengen van een eenpartijstelsel na te streven (83). De toekomst van het multipartisme in Zimbabwe ziet er dus weinig rooskleurig uit...

Tenslotte dient hier nog te worden gezegd dat *Liberia* zich voorbereidt op de terugkeer naar een burgerregime. Na Ethiopië is Liberia het langst onafhankelijk in Afrika : toen het land in 1847 een vrije republiek werd was het overgrote deel van Afrika zelfs nog niet gekoloniseerd. Sedert 1878 was de True Whig Party alleen aan de macht geweest tot in 1980 een bloedige staatsgreep onder leiding van Sergeant-majoor Samuel Doe een militair regime installeerde. Nadat Doe wat geflirt had met Libye en socialistische ideeën stelde hij vast dat de Amerikaanse vriendschap meer opbracht ; een pluralistische democratie drong zich dan ook op. Het ontwerp van nieuwe grondwet dat op 30 maart 1983 werd neergelegd door de « Constitution Drafting Commission » legt het meerpartijstelsel uitdrukkelijk vast. Art. 80 (a) van het ontwerp bepaalt dat « Laws, regula-

(81) L. YARGA, La fin de la IIIe République voltaïque, in : *Le Mois en Afrique*, 1981, nrs. 182-183, blz. 43-51.

(82) Zie over de evolutie van het politiek systeem : P. SLINN, Zimbabwe achieves independence, in : *Commonwealth Law Bulletin*, 1980, blz. 1038-1061.

(83) « Parties are divisive... », in : *Africa Magazine*, april 1982, blz. 18.

tions, decrees or measures which might have the effect of creating a one-party state shall be declared unconstitutional ».

Liberia vervoegt dus wellicht binnenkort het kransje van de Afrikaanse meerpartijstaten, maar men kan slechts sceptisch staan tegenover de kansen op leefbaarheid.

7. Besluit.

Twintig jaar postkoloniale politieke geschiedenis in Afrika ten Zuiden van de Sahara werden gekenmerkt door een snel verval van het constitutionalisme, een uitgesproken machtsconcentratie (executief presidentialisme en unipartisme) en een grote politieke instabiliteit die zich uitte in elkaar snel opvolgende militaire staatsgrepen. Eén van die uitingen van machtsconcentratie, het eenpartijstelsel, is hier kort besproken. Sedert 1958 (Guinea en Ivoorkust) is het aantal eenpartijstaten in stijgende lijn gegaan. Na een kortstondig experiment in Ghana van 1969 tot 1972 begonnen sedert 1976 enkele landen het meerpartijstelsel terug in te voeren: Senegal (1976), Boven-Volta (1977), Ghana en Nigeria (1979), Centraal Afrika (1981). In Boven-Volta, Ghana en Centraal Afrika zijn de militairen inmiddels weer aan de macht. Senegal heeft geen traditie van politiek engagement van de militairen; het multipartisme lijkt er wel een kans van slagen te maken. In Nigeria zal veel afhangen van de economische toestand; als die behoorlijk is en de corruptie binnen de perken wordt gehouden blijven de militairen misschien in hun kazernes (84).

Vroeger is aangegeven dat het partijsysteem niets met stabiliteit te maken heeft; waar de sterkte van de partij(en) geacht wordt stabiliserend te werken, heeft het aantal partijen geen noemenswaardige invloed op de frequentie van militaire staatsgrepen. Ghana illustreert dit wel erg treffend, vermits zich daar staatsgrepen voordeden in alle mogelijke situaties: tegen een eenpartijstelsel in 1966, tegen een meerpartijstelsel in 1972 en 1981 en tegen een militair regime in 1979. Van een echte trend in de richting van het meerpartijstelsel kan niet gesproken worden. Sommige zijn reeds verdwenen, andere worden bedreigd. Overigens is er geen unidirectionele tendens: sedert 1976, jaar waarin Senegal het multipartisme terug invoerde, hebben nog verschillende landen het eenpartijstelsel grondwettelijk vastgelegd, o.m. Angola (1976), Benin (1979), Burundi (1981), Kenya (1982), Rwanda (1978), Sierra Leone (1979) en Togo

(84) Dit artikel was reeds gezet toen het leger op 31 december 1983 opnieuw de macht greep onder leiding van Generaal-majoor Mohamed Buhari.

(1979). Bovendien zijn er, Liberia uitgezonderd, geen eenpartijstaten of militaire regimes die op dit ogenblik de terugkeer naar het multipartisme ernstig in overweging nemen. Het lijkt dus dat het fenomeen van de eenpartijstaat nog voor lange tijd het Afrikaanse politieke beeld zal medebepalen.

Er moet op gewezen worden dat een eenpartijstelsel niet *per se* ondemocratisch hoeft te zijn. Unipartisme kan democratisch zijn wanneer de politieke cultuur dissidentie en publieke discussie en participatie aanvaardt. De voorwaarden waaronder een eenpartijstaat ook democratisch kan zijn, zijn o.m. :

- dat de leiders beseffen dat ze verantwoording verschuldigd zijn ;
- dat er in de elite mogelijkheden worden geschapen voor een ordelijke mobiliteit in de leiding ;
- dat er een zinvolle interactie bestaat tussen regeerders en geregerden, wat participatie, publieke discussie en een informatiestroom van boven naar onder en van onder naar boven veronderstelt (85).

President Kaunda van Zambia, een *de iure* eenpartijstaat, stelde : « The objectives of the Party are not a static and unalterable quantum but a dynamic and everchanging programme kept constantly in review for necessary changes, and there will be support and opposition for changes within the Party itself and also in the country. It is perfectly proper and possible for even those in opposition to the objectives of UNIP in Zambia to join the Party and seek to change the objectives (...). The objectives of the Party are not immutable ; they are subject to change if the majority in the Party so desire » (86).

Tijdens de vergadering van de Internationale Commissie van Juristen gehouden te Wenen in april 1977 werden o.m. de volgende vereisten voor een democratisch eenpartijstelsel vooropgesteld :

- a) Bij verkiezingen dient een keuze tussen verschillende kandidaten gewaarborgd te worden ;
- b) Ieder moet vrij zijn al dan niet lid te worden van de partij zonder enige druk van welke aard ook ;
- c) De partij moet effectieve kanalen openhouden voor kritiek, consultatie en herziening van opties ; dit veronderstelt o.m. dat alle informatie

(85) P. KIVEN TUNTENG, *Towards a Theory of One-Party Government in Africa*, in : *Cahiers d'Etudes Africaines*, 1973, blz. 662-663.

(86) I.C.J., *Human Rights in a One-Party State*, *op. cit.*, blz. 125-126.

en advies dient te worden gebruikt en dat alle partijleden vrijuit politieke discussies mogen voeren ;

d) De rechtbanken dienen volstrekt onafhankelijk te zijn, met name dank zij de principiële onafzetbaarheid van rechters ;

e) De advocatuur dient onafhankelijk te zijn, met name door principiële immuniteit voor wettige handelingen gesteld in het kader van de verdediging van cliënten ;

f) Gezien de afwezigheid van oppositie dienen bijzondere mechanismen voor voortdurende, onpartijdige en onafhankelijke controle op het overheidsoptreden te worden voorzien ; instituten als de « ombudsman » en de « médiateur » zijn daarvoor bijzonder geschikt (87).

Een laatste element, hierboven niet vermeld maar essentieel, heeft betrekking op het probleem van de successie. De ordentelijke, vreedzame en geregelde opvolging van leiders is cruciaal en het verdient dan ook aanbeveling een maximum aantal ambtstermijnen vast te leggen om dit proces niet enkel vlot maar ook onvermijdelijk te maken.

Summary : One-party rule in Africa South of the Sahara.

Together with the emergence of strong executive presidencies and the frequency of coups d'Etat, the single party is one of the striking features of the political development in Africa South of the Sahara since 1960. More than half the countries of the continent are presently under one-party rule. This article attempts to analyse the origins, recent developments, and perspectives in the field of African single-party states. Some elements favourable to the emergence of this phenomenon were the colonial heritage, the precolonial tradition, and the aura of legitimacy of the national liberation movements. Several techniques were used by African leaders to impose rule by one party; distinction is made between political, legal and institutional, and authoritarian means.

African leaders have relied on several justifications to rationalise the introduction of such regimes : economic development, national unity and nation-building, the absence of class-differentiation, the unanimitarian tradition, and the need to give constitutional recognition to a de facto situation. A critical analysis shows that these arguments do not, in general, withstand closer examination. The conclusion is that the single-party « ideology » serves mainly to protect the hegemony of a

(87) *Idem*, blz. 127-129.

small and privileged political class of rulers against challenge of its position.

As far as perspectives are concerned, three possibilities seem to be developing simultaneously: the Party-State, the no-party state, and the multi-party state. It is argued in a conclusion that the single-party state need not be undemocratic; some conditions for a democratic one-party system are set forth.

Bibliografie : Afrikaanse eenpartijstelsels.

- ANDREOCCI, P., Democrazia, partito unico e populismo nel pensiero politico africano, in : *Africa* (Roma), 1969, blz. 134-155.
- ARIAN, A. en BARNES, S.H., The Dominant Party System : A Neglected Model of Democratic Instability, in : *Journal of Politics*, 1974, blz. 592-614.
- ASHFORD, D. E., *The Elusiveness of Power. The African Single Party State*, Ithaca N.Y., 1965.
- BAYART, J. F. One-Party Government and political development in Cameroun, in : *African Affairs*, 1973, blz. 125-144.
- BIENEN, H., The Ruling Party in the African One Party State, in : *Journal of Commonwealth Political Studies*, 1967, blz. 214-230.
- BIENEN, H., One-Party Systems in Africa, in : HUNTINGDON, S.P. en MOORE, C.H. (Eds.), *Authoritarian Politics in Modern Society. The Dynamics of Established One-Party Systems*, New York en London, 1970, blz. 99-127.
- BOMANI, M. D., Tanzania : Towards a One-Party State, in : *Civilisations*, 1965, blz. 493-503.
- BUSTIN, E., Les partis politiques africains, in : *Etudes congolaises*, 1962, blz. 1-80.
- CARTER, G. M. (Ed.), *African One-Party States*, Ithaca N. Y., 1962.
- COLEMAN, J. S. en ROSBERG, C. G. (Eds.), *Political Parties and National Integration in Tropical Africa*, Berkeley en Los Angeles, 1964.
- COLEMAN, J. S. en ROSBERG, C. G., African One-Party States and Modernization, in : C. E. WELCH (Ed.), *Political Modernization*, Belmont Ca., 1971, blz. 330-354.
- DEBBASCH, Ch., Le parti unique à l'épreuve du pouvoir — Les expériences maghrébines et africaines, in : *Annuaire de l'Afrique du Nord*, 1965, blz. 9-36.
- DOORNBOS, M. R., Afrikaanse één-partijstaten en democratie, in : COUWENBERG, S. W. (Ed.), *Problemen der democratie*, Den Haag, Stichting ter voorlichting over de Oost-West verhouding, 1965, blz. 124-128.
- DOWSE, R. E., Ghana : one-party or totalitarian, in : *British Journal of Sociology*, 1967, blz. 251-268.
- EMERSON, R., *Political Modernization : The Single Party System*, Denver, 1964.
- EYINGA, A., Souveraineté populaire et parti unique en Afrique noire, in : *Présence Africaine*, 1968, blz. 39-47.
- FINER, S. E., The one-party regimes in Africa : reconsiderations, in : *Government and Opposition*, 1967, blz. 491-509.

- FOLTZ, W. J., Political Opposition in Single-Party States of Tropical Africa, in : DAHL, R. A. (Ed.), *Regimes and Oppositions*, New Haven en London, 1973, blz. 143-170.
- HODGKIN, T., *African Political Parties*, Harmondsworth, 1961.
- HUNTINGTON, S. P. en MOORE, C. H. (Eds.), *Authoritarian Politics in Modern Society. The Dynamics of Established One-Party Systems*, New York en London, 1970.
- I.C.J., *Human Rights in a One-Party State*, London, 1978.
- KABEMBA, A., Monopartitatie en Afrique ou le mirage d'un monolithisme politique, in : *Dialogue* (Bukavu), 1979-1980, no. 4, blz. 25-34.
- KEITA, M., Le parti unique en Afrique, in : *Présence Africaine*, 1960, no. spécial, blz. 3-27.
- KILSON, M. L., Authoritarian and Single-Party tendencies in African Politics, in : *World Politics*, 1963, blz. 262-294.
- KIVEN TUNTENG, P., Toward a Theory of One-Party Government in Africa, in : *Cahiers d'Etudes Africaines*, 1973, blz. 649-663.
- KJEKSHUS, H., Parliament in a One-Party State — the Bunge of Tanzania, 1965-1970, in : *Journal of Modern African Studies*, 1974, blz. 19-43.
- LAPALOMBARA, J. en WEINER, M. (Eds.), *Political Parties and Political Development*, Princeton, 1966.
- LAVROFF, D. G., *Les partis politiques en Afrique noire*, Paris, 1970.
- LIEBENOW, J. G., The One-Party State in West Africa : Its Strength and Weakness in the Nation-Building Process, in : LEWIS, W. H. (Ed.), *French-Speaking Africa : The Search for Identity*, New York, 1965, blz. 45-57.
- MAHIOU, A., *L'avènement du parti unique en Afrique noire : l'expérience des Etats d'expression française*, Paris, 1969.
- MBOYA, T. J., The Party System and Democracy in Africa, in : *Foreign Affairs*, 1962-63, blz. 650-658.
- MILLER, R. A., The Party-State and Bureaucratic/Political Relations in Africa, in : *Comparative Political Studies*, 1975, blz. 293-317.
- MODERNE, F., Contribution à l'étude de l'Etat à parti unique : le modèle tanzanien, in : *Annuaire des Pays de l'Océan Indien*, 1977, blz. 179-207.
- MOORE, C. H., *Mass Party Regimes in Africa*, Reprint 216 of the Committee for African Studies, Berkeley, University of California, 1966.
- MORGAN, D. G., Zambia's One-Party State Constitution, in : *Public Law*, 1976, blz. 42-63.
- NEUBERGER, B., Classless Society and One-Party Ideology in Africa, in : *African Studies Review*, 1971, blz. 287-292.
- NEUBERGER, B., Has the Single-Party State failed in Africa ?, in : *African Studies Review*, 1974, blz. 173-178.
- NYERERE, J. K., *Democracy and the Party System*, Dar es Salaam, 1963.
- OJIGBO, A.O., On the Advantages of a No-Party State, in : *Journal of Modern African Studies*, 1972, blz. 122-127.
- PETTMANN, J., Zambia's Second Republic — the Establishment of a One-Party State, in : *Journal of Modern African Studies*, 1974, blz. 231-244.
- ROGGE, H., *Die Verfassung des afrikanischen Einparteienstaates*, Hamburg, 1974.
- ROTCHILD, D., Progress and the one-party state, in : *Transition*, 1963, blz. 31-34.

- RUNCIMAN, W. G., Charismatic Legitimacy and One-Party Rule in Ghana, in : *Archives européennes de sociologie*, 1963, blz. 148-165.
- SCHACHTER, R., Single-Party Systems in West Africa, in : *American Political Science Review*, 1961, blz. 297-307.
- SCHACHTER-MORGENTHAU, R., *Political Parties in French Speaking West Africa*, Oxford, 1964.
- SHILS, E., Opposition in the New States of Africa and Asia, in : *Government and Opposition*, 1966, blz. 175-204.
- SILVEIRA, O., *Africa South of the Sahara : Party Systems and Ideologies of Socialism*, Stockholm, Political Science Association of Uppsala, 1976.
- SYLLA, L., *Tribalisme et parti unique en Afrique noire*, Abidjan et Paris, 1977.
- WALLERSTEIN, I., The Decline of the Party in Single-Party African States, in : LAPALOMBARA, J. en WEINER, M. (Eds.), *Political Parties and Political Development*, Princeton, 1966, blz. 201-214.
- WEINBERG, L., Party Politics in West Africa, in : *Genève-Afrique*, 1964, blz. 180-242.
- WIATR, J. J., « One-Party » Systems — The concept and issue for comparative studies, in : *Transactions Westermarck Society*, 1964, blz. 281-290.
- WILLETTS, P., The Politics of Uganda as a One-Party State 1969-70, in : *African Affairs*, 1975, blz. 278-299.
- X., Can the party alone run a One-Party State ? in : *Government and Opposition*, 1967, blz. 165-180.
- ZIEMER, K., *Politische Parteien im frankophonen Afrika*, Meisenheim am Glan, 1978.
- ZOLBERG, A. R., *Creating Political Order : The Party-States of West Africa*, Chicago, 1966.

BIJLAGE

Partijstelsels in zwart Afrika : stand op 1 juli 1983

<i>Land</i>	<i>Laatste grondwet (zonder vermelding van amendementen)</i>	<i>Aantal partijen</i>	<i>Indien één partij, statuut</i>	<i>Naam van de partij(en)</i>
Angola	10-11-1975	één	de iure	MPLA
Benin	09-09-1977	één	de iure	PRPB
Botswana	30-09-1966	meer	—	BDP, BIP, BPP, BNF
Boven-Volta	geen (coup 1980)	—	—	—
Burundi	20-11-1981	één	de iure	UPRONA
Centraal Afrika	geen (coup 1981)	—	—	—
Congo	08-07-1979	één	de iure	PCT
Equatoriaal Guinea	geen (coup 1979)	—	—	—
Ethiopië	geen (coup 1974)	—	—	—
Gabon	15-04-1975	één	de iure	PDG
Gambia	24-04-1970	meer	—	PPP, UP
Ghana	geen (coup 1981)	—	—	—
Guinea	10-11-1958	één	de iure	PDG
Guinea-Bissau	geen (coup 1980)	—	—	—
Ivoorkust	03-11-1960	één	de facto	PDCI
Kameroen	02-06-1972	één	de facto	UNC
Kenya	12-12-1963	één	de iure	KANU
Lesotho	04-10-1966	meer	—	BNP, LCP, MFP
Liberia	geen (coup 1980)	—	—	—
Madagaskar	31-12-1975	meer*	—	AREMA, V.S., MONIMA, AKFM, Vonjy
Malawi	06-07-1966	één	de iure	MCP
Mali	02-06-1975	één	de iure	UDPM
Mauritanië	geen (coup 1978)	—	—	—
Mpzwambique	25-06-1975	één	de iure	Frelimo
Niger	geen (coup 1974)	—	—	—
Nigeria	01-10-1979	meer	—	GNPP, NPN, PRP, UPN,...
Oeganda	geen**	meer	—	UPC, DP, UPM,...
Rwanda	20-12-1978	één	de iure	MRND
Seneegal	26-02-1970	meer	—	PS, PDS, PAI, RND,...
Sierra Leone	12-07-1978	één	de iure	APCP
Somalia	25-08-1979	één	de iure	PSR
Soedan	08-05-1973	één	de iure	SSU
Swaziland	13-10-1978	geen	—	—
Tanzania	25-04-1977	één	de iure	CCM
Togo	30-12-1979	één	de iure	RPT
Tsjaad	geen (coup 1975)	—	—	—
Zaire	15-02-1978	één	de iure	MPR
Zambia	05-12-1973	één	de iure	UNIP
Zimbabwe	18-04-1980	meer	—	ZANU, ZAPU, UANC,...

* Partijen zijn verplicht samen op te treden in het kader van één nationaal front, het FNDR.

** Na de val van Amin in 1979 werden, na interim presidenten (Lule en Binaisa), verkiezingen gehouden voor een grondwetgevende vergadering in december 1980. Van de 126 zetels werden er 73 gewonnen door de UPC, 52 door de DP en 1 door de UPM. Op deze verkiezingen, die fel werden aangevochten, volgde chaos die nog voortduurt. Van een nieuwe grondwet is voorlopig geen sprake.

